

Nogle Træk fra den tyske Agrardebat.

Af

Henrik Pedersen.

I.

Gennem en stor Del af det 19de Aarhundrede frembød det, der gik for sig inden for tysk Landbrug, i sine Hovedtræk en næsten gennemgaaende Parallelisme med den tilsvarende Udvikling i vort eget Land. Skønt den overleverede Landboforfatning ved Aarhundredets Begyndelse indenfor det nuværende Tysklands Omraade udviste større og dybere Forskelligheder end dem, vi kender her hjemme fra, var dog mange Træk fælles, og Beslægtetheden i Idealer hos Tidens Foregangsmænd i begge Lande førte det med sig, at de Reformere, der førte fra det historisk givne Udgangspunkt til den ny Tingenes Orden, i mange Retninger maatte komme til at frembyde væsentlige Lighedspunkter. Der var Ophevelsen af den paa Landbefolkningen hvilende Ufrihed i dens forskellige strængere eller mildere Former, Opøsningen af Godssystemet med Afskaffelsen af Hoveriet og Indførelsen af den mindre Selvejendom, Sprængningen af det gamle Landsbyfællesskab, Omformningen af de overleverede Driftssystemer, der allerede længere

tilbage i det 18de Aarhundrede var begyndt paa Hovedgaardene, Bevægelsen fra Trevangsbruget hen imod mere intensive Former for Udnyttelse af Jorden*). Og ikke blot til disse Reformers, hvor Danmark som bekendt var forud og paa vigtige Punkter naaede frem til en lykkeligere Løsning end Tilfældet var i Tyskland, navnlig Preussen, strækker Parallelismen sig. Den kunde i mange Retninger føres videre med Hensyn til Landbrugets mere tekniske Side; og ikke mindst socialt er der det betydningsfulde Fællestræk: Udviklingen af en Landarbejderklasse i dette Ords moderne Betydning. Det var en Periode fuld af Reformers, om hvilke v. d. Goltz siger, at de derved betingede Fremskridt i Tiden 1800—1850 var større end i det Aartusinde, som gik forud**).

Disse indre Reformers støttedes gennem en stor Del af Aarhundredet ved en i det hele opadgaaende Bevægelse i Priserne paa Landbrugets Produkter; ikke blot deres Mængde forøgedes, men ogsaa deres Værdi steg, saaledes som det ses af den følgende af v. d. Goltz

*) Naar det siges, at Trevangsbruget endnu omfatter over 10 Mill. ha., d. e. ca. $\frac{1}{3}$ af Tysklands dyrkede Areal (Leo Verkauf: »Agrarschutz u. Sozialreform« i Archiv für soziale Gesetzgebung u. Statistik, Bd. 18, S. 237), saa menes dermed ikke det gamle eller »rene« Trevangsbrug, men Tyskernes »forbedrede« Trevangsbrug, hvor Jorden kan være delt i 6, 9, 12 Indtægter, og hvis nærmeste Lighedspunkt med det gamle Trevangsbrug er dette, at Vintersæden vender tilbage hver 3die Aar. Jfr. Georg Hanssen: Zur Geschichte der Feldsysteme in Deutschland (Agrarhistorische Abhandlungen Bd. I S. 169). Goltz anfører følgende Rotation som typisk: 1) Brak, 2) Vintersæd, 3) Vaarsæd, 4) Kløver, 5) Vintersæd, 6) Vaarsæd, 7) Rodfrugter, 8) Vintersæd, 9) Vaarsæd, 10) Bælgsæd, 11) Vaarsæd, 12) Vintersæd (Geschichte der deutschen Landwirtschaft II, S. 220).

***) v. d. Goltz: Agrarwesen u. Agrarpolitik, 2. Aufl. S. 42.

beregnete Oversigt over Prisbevægelsen »for Tyskland«
med Hensyn til Rug, Oksekød og Smør:

	Rug Mark pr. Centner	Oksekød Mark pr. Pund	Smør Mark pr. Pund
1821—30.....	4.34	0.23	0.51
1831—40.....	5.03	0.26	0.55
1841—50.....	6.13	0.28	0.60
1851—60.....	8.02	0.35	0.73
1861—70.....	7.37	0.43	0.89
1871—80.....	8.16	0.57	1.12
1881—90.....	7.61	0.58	1.10
1891—1900.....	7.19	0.63	1.10

Aarene 1821—30 betegner et Primum: som vi efter Napoleonskrigenes Ophør havde vor Landbrugs-krise, saaledes havde Tyskland, navnlig Preussens øst-elbiske Egne sin, og forfølger man Bevægelsen i de to Lande lidt nærmere, viser det sig, at det absolute Lavpunkt meget nær falder sammen, nemlig omkring Midten af Tyverne.*) Fra c. 1830 er Bevægelsen i de følgende Decennier opadgaaende; for Kornets Vedkommende er Femaaret 1870—75 saavel i Tyskland som her hjemme paa en Gang Højdepunktet og Vendepunktet for Prisbevægelsen, medens for de animalske Produkter Priserne i Tyskland lige fra den store Landbrugskrises Tid fra Tiaar til Tiaar har været jævnt stigende.

De anførte sammentræffende Omstændigheder: de indre Fremskridt og den gennem et langt Tidsrum fortsatte opadgaaende Bevægelse i Priserne, førte det med sig at, som allerede nævnt, først og fremmest Bruttoudbyttet steg. En Specialundersøgelse for en

*) Conrad: Art. Agrarkrisis i Handw. der Staatsw.

Række Godser gav det Resultat, at Kornudbyttet pr. Arealenhed i 1870—75 var tredoblet siden Tiaaret 1810—20. Dernæst var der et større Nettoudbytte, som efterhaanden bundfælder sig i Form af forhøjede Forpagtningsafgifter og stigende Jordpriser — og Prioriteter. Tysklands Landmænd levede sig ind i den Tanke, at denne opadgaaende Bevægelse i Jordrenten var noget, der ikke stod i Forbindelse med de almindelige økonomiske Konjunkturer, men at den var en simpel, næsten naturnødvendig Konsekvens af Tidens store tekniske Fremskridt, for hvilket det ikke var muligt at angive nogen bestemt Grænse. Gennem Landboreformerne mobiliseredes Jorden, og allerede saa langt tilbage som i Trediveerne begyndte, efter Goltz, Forpagtningerne og Ejendomspriserne saa smaat at gaa ud over det, der svarede til den øjeblikkelige Udbytteværdi, og det gik godt saa længe, at et Tilbageslag blev en Mulighed, hvormed der i det praktiske Liv næppe regnedes. Det var denne Side af Udviklingen i Tysklands datidige Landbrug, som forevigedes af Rodbertus ved hans Kritik af en af de Grundtanker, der netop var bærende for det hele Reformarbejde, Principet om »Grundejendommens Frihed«, der havde forvandlet Jorden til en Vare og, i fuldkommen Strid med dens Natur, tillagt den Kapitalværdi. —

Dog foreløbig gjorde en saadan Kritik intet Indtryk. Om Beskyttelse var der ikke Tale, Tyskland var endnu overvejende »Agrarstat«, og de ledende blandt de jordejendes og jordbrugendes Klasse, det vil for Tysklands Vedkommende den Gang som nu sige Godsejerne, delte, saa underligt det maaske nu lyder, for det meste Tidens liberale handelspolitiske

Anskuelse: foreløbig holdt Kornpriserne sig jo, og Landbruget, navnlig det store, var interesseret i, at visse Industriprodukter, Landbrugsmaskiner o. l., blev billigere. Heller ikke moderne storagrarske Slagord som »die Verdrängung des Weltkorns durch das Nationalkorn«, hvori Klassepolitik og Nationalisme er saa lykkeligt og harmonisk sammensmeltede, vilde paa den Tid have gjort det Indtryk som i vore Dage: kort sagt, de økonomiske og politiske Betingelser for Nutidens »Agrarisme« var enten slet ikke eller kun ufuldkomment til Stede, og den moderne Storagrar var endnu kun en Fremtidsmulighed.

II.

Ser man tilbage paa Udviklingen siden Bismarck i 1879 foretog sin berømte Kursændring paa det handelspolitiske Omraade, er der to Ting, som i denne Sammenhæng særlig fanger Opmærksomheden. Det første er Agrarernes stigende Fordringsfuldhed, saaledes som den har givet sig Udtryk i Kravet om højere og højere Toldsatser, først og fremmest i den højere Korntold, der i Mark pr. Ton var:

	1880	1885	1887	1891	1902	
					Minimal-tarif	General-tarif
Hvede....	10	30	50	35	55	75
Rug.....	10	30	50	35	50	70
Byg.....	5	15	22.5	20	40	70
Havre....	10	15	40	28	50	70

Nedgangen i 1891 skyldtes Udlandets Reaktion mod det tyske Beskyttelsessystem. Gennemførelsen af

de lavere Tariffer og Genoprettelsen af mere fredelige toldpolitiske Tilstande var Caprivi's Værk, hans »reddende Daad«, som Kejser Vilhelm selv kaldte den. Men Landbruget følte sig alt andet end reddet, det følte sig tværtimod i høj Grad forurettet ved disse Nedsættelser. Tarifferne af 1902 giver nu Agrarerne fuld Oprejsning; Beskyttelsen bringes paa Højde med eller opover det, den var efter 1887 — skønt ingenlunde paa Højde med det, de mest fordringsfulde Repræsentanter for de tyske Landmænd har forlangt. Schöffle*) har beregnet, hvormeget den ny Korntold andrager i Procent af Verdensmarkedets Priser og kommer til følgende Resultater:

	Verdenspris (Hamborg) i Mark pr. Ton		Minimaltariffer i pCt. af Pris
	1890/1900	1901	
Hvede	136	128	43
Rug	103	104	48
Byg	93	102	39
Havre	110	117	43

Da det nu er almindeligt indrømmet, at Tyskland selv bærer saa godt som hele Tolden og Kornpriserne nogenlunde forhøjes med dens Beløb, skulde disse Tal altsaa omtrentlig udtrykke den relative Fordyrelse af Kornet, der kan ventes ved de nye Tariffers Gennemførelse.

Skønt Prisen paa animalske Produkter, som det fremgik af v. d. Goltz's Oversigt, ikke har været tilbagegaaende, men tværtimod stigende fra Tiaar til

*) Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft 1903 S. 266 o. flg.

Tiaar, i den senere Tid ikke blot som Følge af Toldbeskyttelsen, men ogsaa som Følge af den »sanitære Beskyttelse«, er der dog ved de nye Toldtariffer ogsaa gjort betydelige Indrømmelser til Kvæg-Agrarerne (»Viehagrariere«). Dette var ret nødvendigt. Forholdet er jo nemlig dette, at Kornagrarer og Kvægagrarer i det store og hele betragtet tilhører forskellige Klasser inden for Landbostanden. De for Kornsalg producerende Bedrifter er Storbedrifterne, de kødproducerende Middelbedrifterne*); derfor er Godsejerne først og fremmest Kornagrarer, mens Middelstanden inden for Landbruget særlig repræsenterer Kvægagrarerne, for hvem forhøjet Told paa Korn uden et Vederlag i forhøjet Told paa animalske Produkter vilde være en tvivlsom Vinding. Det har da været en Hovedopgave at komme ud over den Vanskelighed, der paa dette Punkt laa i en begyndende Interessesættelse mellem de store og de smaa Landmænd, begrundet i den noget forskellige Produktionsretning inden for de forskellige Grupper af Bedrifter. Denne Forskel i Produktionsretning og Prisbevægelsens forskellige Gang for Korn og animalske Produkter forklarer delvis, hvorfor de store Grundbesiddere i Tyskland — hvad vistnok er almindelig indrømmet — har følt Landbrugskrisens Tryk stærkere end de mindre, og da Godsejerne i Forhold til deres Talrigdom er ganske uforholdsmæssig repræsenterede i den tyske Rigsdag, er

*) Conrad: Die Agrarzölle in der Zolltarifvorlage im Deutschen Reich (Jahrbücher III F., Bd. 23, S. 149). — Schäffle i Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft 1902, S. 573. — W. Sombart: Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrh. S. 412.

det ikke saa besynderligt, naar, som det fra flere Sider er hævdet, Agrarbeskyttelsen hidtil har taget for meget Hensyn til Kornproducenterne paa Kødproducenternes Bekostning*). Men Hovedsagen er under alle Omstændigheder den afgjorte Stigning i Beskyttelsen.

III.

Det andet Punkt, der uvilkaarlig fanger Opmærksomheden ved den agrariske Toldbeskyttelse, er Maaden, hvorpaa den motiveres, de Argumenter, hvormed den forsvares. Da Bismarck indledede den nye Æra, lededes han uden Tvivl først og fremmest af finanspolitiske Hensyn; det gjaldt om at gøre Rigsenheden finansielt uafhængig.

De bekendte Argumenter, der gik ud paa, at Korntolden vilde væltes over paa Udlandet, eller at den, selv om dette ikke blev Tilfældet, dog ikke vilde forhøje Brødpriserne og følgelig aldeles ikke vilde komme til at virke som en Slags Kopskat paa Konsumenterne — disse Forsvar kan nu vistnok siges at være nogenlunde opgivne som uholdbare, i det mindste i den videnskabelige Diskussion. Hvad Brødpriserne angaar, saa kunde Bismarck ganske vist med noget større Ret end hans senere Eftersnakkere benytte sig af dette Forsvar for Toldbeskyttelsens Berettigelse, fordi de Toldsatser, hvormed Beskyttelsen indlededes, var forholdsvis lave, og det af forskellige Grunde kan være vanskeligt eller umuligt statistisk at paavise en mindre Prisørhøjelse af Raastoffet i Prisen paa det færdige Pro-

*) Arup: Kød mangelen i Tyskland (Natok. Tidskr. 1905, S. 421).

dukt, selv om den ogsaa er der. Men det ser forøvrigt ud som bestred han virkelig, at der skulde være nogen som helst paaviselig Sammenhæng mellem Kornpriser og Brødpriser*) — en Antagelse, der paa det Tidspunkt, da den blev fremsat, allerede forlængst var mer end tilstrækkelig gendreven ved Erfaringerne fra Dyrtidsperioden i England i Begyndelsen af forrige Aarhundrede og fra Tiden efter Korn-toldens Indførelse i 1815. De stigende Korn- og Brødpriser havde just til Følge dybtgaaende Forandringer i de engelske Arbejders hele Ernæringsmaade. Først og fremmest glider de animalske Næringsmidler mere og mere ud af de brede ubemidlede Samfundslags Forbrug, og da der i England netop fandtes lignende Forskelligheder i Produktionsretningen inden for de forskellige Klasser af Bedrifter, som ovenfor er berørt for Tysklands Vedkommende i Nutiden, blev den videre Følge: den lille Landbedrift trykkedes ned i Konkurrencen med den kornproducerende Storbedrift, og det kan med nogen Ret hævdes, at den paa denne Maade saa at sige »beskyttedes« ud af Verden**). Heller ikke Forsvaret ud fra den Betragtning, at Udlandet skulde bære Tolden, spiller, som allerede berørt, mere nogen fremtrædende Rolle. Dersom det i Almindelighed er rigtigt, at Tolden paa en Vare vil indgaa i

*) G. Brodnitz: Bismarcks nationalök. Anschauungen, S. 62 flg.

***) Hele denne Bevægelse er meget interessant og indgaaende skildret af Hermann Levy i hans Skrift: Entstehung u. Rückgang des landwirtschaftlichen Groszbetriebes in England. Det var for en væsentlig Del disse Forhold, som bragte Marx til at opstille Teorien om den samme Udviklingslov for Landbruget som for Industrien og Haandværket, og som nu ikke helt uden Grund volder hans Tilhængere adskillige baade teoretiske og praktiske Vanskeligheder.

dennes Pris i samme Grad »som Indførslen er ringe i Forhold til Eksportlandets Produktion og stor i Forhold til Importlandets Produktion«, vil det allerede dermed deduktivt være givet, at Tyskland i alt væsentlig maa bære sin Korntold selv, hvad ogsaa rent empirisk, statistisk, synes at være godtgjort*) og vel ogsaa i det mindste maa være en stiltiende Forudsætning fra deres Side, der af Hensyn til Landbruget overhovedet holder paa Beskyttelsen. En konservativ Agrar og ivrig Toldbeskytter som Professor v. d. Goltz stryger uden videre de anførte Argumenter for Landbrugstolden.

Noget vanskeligere bliver det at tage Standpunkt over for den Betragtning, at Beskyttelse er nødvendig for det tyske Landbrugs Eksistens som Erhverv. Von der Goltz kan maaske opstilles som en typisk Repræsentant for denne Opfattelse: Korntolden maa øve Indflydelse paa Kornavlens og derved i betydelig Grad paa Landbrugets Rentabilitet; jo højere Told, desto højere Priser, og jo højere Priser desto større Rentabilitet. Dog gives der en vanskelig bestemmelig Grænse: en ensidig høj Told paa Korn vil nemlig give den store Bedrift en utilbørlig Overvægt i Konkurrencen med Bondebedriften, hvis Opretholdelse af sociale, politiske og militære Grunde er af kapital Vigtighed. — Hvad det rent faktiske angaar med Hensyn til Udviklingen inden for det tyske Landbrug i det sidste Fjerdedels Aarhundrede, saa synes de forskellige Forfattere nogenlunde enige i visse Hovedpunkter, der for en Del kan belyses gennem den officielle Statistik: Kornarealet er ikke gaaet tilbage til Trods for de vig-

*) Conrad: Die Stellung der landwirtschaftlichen Zölle o. s. v. (i Schriften des Vereins für Sozialpolitik. Bd. 90—91, S. 107 o. flg.)

ende Priser, Brakarealerne er betydeligt formindskede og Dyrkningen af Rodfrugter gaaet stærkt frem. Udbyttet pr. Arealenhed er større end tidligere. Kreaturbestanden er, naar Faarene undtages, i Fremgang kvantitativt og endnu mere kvalitativt, og for en vigtig Dels, Svinenes, Vedkommende er Rotationen bleven betydelig kortere. Den lille og den middelstore Bedrift synes ikke truet af Storbedriften, for saa vidt i alt Fald en saadan Slutning kan støttes paa en Statistik over Antallet af Bedrifter i de forskellige Størrelsesgrupper — lutter Træk, som tyder paa, at Landbruget som Erhverv ikke er truet. Det er ud fra disse Iagttagelser, v. d. Goltz drager den vigtige Slutning, at »de lave Kornpriser og den højere Arbejds løn foreløbig aldeles ikke kan siges at have medført det af mange befrygtede Resultat, at Landbruget skulde falde tilbage til ekstensivere Former ... tværtimod, det lader sig med stor Bestemthed hævde, at Udviklingen er gaaet i Retning af større Intensitet*^{*)}. Men det siger sig selv, at dette i og for sig ikke kan benyttes som Argument mod Landbrugsbeskyttelsen. Det er jo en Bevægelse, der selv om den var indledet længere tilbage, i alt Fald for en Del har fundet Sted under Beskyttelsen, hvis Tilhængere netop beraaber sig paa de nævnte Erfaringer som Bevis for dennes Nytte og Betydning og gerne henviser til England som det afskrækkende Vidnesbyrd om, hvorledes det højst sandsynligt vilde være gaaet ogsaa i Tyskland, hvis det havde fulgt en lignende toldpolitisk Praksis. Teoretisk er Stillingen for det her omtalte Spørgsmaals Vedkommende følgende: de mere moderate

*) Agrarvesen u. Agrarpolitik, S. 9. Dette er ogsaa Conrads Opfattelse.

Toldbeskyttere holder fast ved, at Erfaringen foreløbig har vist, at Landbruget som Erhverv ikke paa noget væsentligt Punkt kan siges at være truet, og at en Forhøjelse af Agrarbeskyttelsen for Tiden derfor maa siges at være en ganske unødvendig klassepolitisk Foranstaltning. medens det fra modsat Side hævdes, at den forøgede Beskyttelse har sin fulde Berettigelse deri, at den vil hæve Landbrugets Betydning i det nationale Erhvervsliv. Praktisk er Spørgsmaalet løst: den forøgede Beskyttelse er en Kendsgerning, og hvis den opretholdes længe nok, vil Livet selv faa Lejlighed til at løse det Problem, der har delt Teoretikerne — for ikke at tale om Politikerne — i Lejre, der ikke uden Bitterhed har bekæmpet hinanden.

Hæve Landbrugets Betydning i det nationale Erhvervsliv — dermed er allerede Overgangen gjort til endnu et andet Argument til Fordel for Agrarbeskyttelsen, et Argument, som efterhaanden er kommen til at spille en mere fremtrædende Rolle under Iagttagelsen af den fortsatte stærke Forskydning i Forholdet mellem Land- og Bybefolkning. Det er ikke Meningen at komme ind paa det hele Spørgsmaal om »die abnehmende Agrarquote« — Landbrugets relativt aftagende Betydning i det nationale Erhvervsliv —, der er et internationalt, ikke et specielt tysk Fænomen, og som, fordi det er internationalt, maa skyldes dybe og vidt virkende Aarsager, overfor hvilke saa »overfladiske« Foranstaltninger som Told paa Korn og Kvæg formodentlig spiller en underordnet Rolle, ligegyldigt om dens Virkninger saa gaar i den ene eller den anden Retning. Kun et enkelt Moment i Diskussionen om denne Sag skal berøres, Spørgsmaalet om Agrarbeskyt-

telsen som et Middel til at binde Befolkningen noget fastere til Landbruget og modarbejde den Bevægelse, der finder sit plausible Udtryk deri, at i 1871 levede af Tysklands Indbyggere 26,2 Mill. paa Landet og 14,8 Mill. i Byerne, mens de tilsvarende Tal efter Folketællingen 1900 var henholdsvis 25,7 og 30,6 Mill. I det enkelte var Forskydningen følgende:

	Af Befolkningen levede i Byer (o: Bebyggelser paa over 2000 Indb.)
1871.....	36.1 $\frac{0}{10}$
1875.....	39.0 —
1880.....	41.4 —
1885.....	43.7 —
1890.....	47.0 —
1895.....	50.2 —
1900.....	54.3 —

De, der med Henblik paa disse Forhold forsvarer Beskyttelsen, gør det med et Ræsonnement, der er velbekendt, idet de hævder, at den Forbedring i Landbrugets almindelige Tilstand, som den betinger, vil strække sig videre end til selve Jordbrugerne og Jordejerne; gennem forøget Efterspørgsel efter Arbejde og højere Løn vil den ogsaa komme Landarbejderne til Gode og derved knytte dem fastere til Landbruget. Den ovenfor anførte Oversigt kunde maaske synes at bevise det modsatte. Dette er dog ikke Tilfældet; den viser blot, at Beskyttelse ikke har været stærk nok til at bringe Landbruget ud over Krisen. —

Fra modsat Side gøres der nu gældende, at selv om Toldbeskyttelsen virkelig var i Stand til at fremkalde en opadgaaende Periode i Landbruget, er der

alligevel visse Ejendommeligheder ved den hele Udvikling inden for dette, som gør, at Efterspørgselen efter Arbejde stiller sig noget anderledes nu end i tidligere Tider: den er underkastet større regelmæssige periodiske Svingninger i Aarets Løb, fordi Landbruget mere har faaet Karakteren af Saisonarbejde. Dette er noget, hvorom de stridende Parter synes at være enige*). Bensing**) har forsøgt at finde et numerisk Udtryk for dette Forhold; han beregner, hvorledes Arbejdet, angivet i Arbejdsdage, nogenlunde typisk fordeler sig paa en Bedrift paa 60 ha. under det gamle Trevangsbrug (I), Norfolkbrug (II) og Vekselsbrug med intensiv Roedyrkning (III):

	Ialt Arbejdsdage	Sommer	Vinter
I	712	262	450
II	1615	1199	416
III	3179	2608	571

Den almindelige Bevægelse, som disse Tal angiver, er da den, at den stigende Intensitet i Landbruget kræver en meget større Arbejdskraft, men medens »Sommerdagens« Antal er vokset til det 10-dobbelte, er Forøgelsen af »Vinterdagens« helt ubetydelig. Det er ikke uden Interesse at se, hvorledes den beregnede Arbejdstid under de 3 Driftssystemer fordeler sig mellem Mænd og Kvinder:

*) Jvfr. Goltz: Art. Sachsengänger i Handw. der Staatsw. Verkauf: Agrarschutz und Sozialreform. Sombart: Der moderne Kapitalismus II, S. 104, 124 o. flg.

**) Bensing: Der Einfluss der landwirtschaftlichen Maschinen auf Volks- u. Privatwirtschaft. S. 39 o. flg.

	Ialt Arbejdsdage	»Manddage«	»Kvindedage«
I	712	573	139
II	1615	567	1048
III	3179	774	2405

Denne Oversigt følger et nyt Træk ind i Billedet: den forøgede Efterspørgsel efter Arbejde, som følger med Overgangen til de intensivere Driftssystemer, falder næsten udelukkende paa »Kvindedagene«.

Nu maa det vel fastholdes, at disse numeriske Udtryk for Efterspørgselen efter Arbejde under de tre Driftsformer i høj Grad beror paa Abstraktioner, og at de af den Grund maa fjerne sig en hel Del fra Livets konkrete Forhold. For det første angaar Beregningerne kun det til den egentlige Markdrift knyttede (derunder Tærskning af Kornet), ikke det til Kvægbruget knyttede Arbejde; det er dernæst forudsat, at der aldrig anvendes Mænd til et Arbejde, der som Regel udføres af Kvinder (f. Eks. Lugning af Roer), og endelig at der ikke anvendes nogen Art af Maskiner i Bedriften. Men trods disse væsentlige Abstraktioner fra de konkrete Forhold, bevare Tallene en betydelig Interesse som numeriske Udtryk for Tendensens Retning. Sit sociale Udtryk finder denne Tendens da i Jordbrugernes Klager over Arbejdmangel om Sommeren og i Arbejdernes modsvarende Klage over Arbejds-mangel om Vinteren, og det er denne Risiko, disse søger at undrage sig ved Bortvandring til Byerne eller ved Udvandring. Den videre Følge er Vandrearbejderen, Sachsengängerer: han (eller hun) repræsenterer netop det Udbud, der er periodisk tilbagevendende som det moderne Landbrugs Efterspørgsel efter Arbejde selv

er det. Goltz anslaaer Antallet af Sachsengængere til 2—300000, for Størstedelen Kvinder — saaledes som man ogsaa efter Dr. Bensings Beregninger paa Forhaand maatte vente det.

Denne Udvikling støttes nu ved Indførelsen af Landbrugsmaskiner, der i Tyskland synes at være foregaaet med en mærkelig Hurtighed, saaledes som det fremgaar af den ganske vist langt fra tilfredsstillende officielle Statistik.*) Der optælles kun Antallet af Ejendomme, der overhovedet anvender Maskiner af en eller anden Art. Et Par Tal anføres:

Antal Ejendomme hvorpaa der anvendtes:	1882	1895
Dampplow.....	836	1619
Mejemaskiner.....	19634	35084
Damptærskværker...	75690	259364
Andre Tærskværker.	298367	596869

Som det ses, er Fremgangen i Maskintærskning særlig paafaldende, altsaa Anvendelsen af den Maskine, der mer end nogen anden bidrager til at skærpe eller støtte den Bevægelse mod større Periodicitet i Arbejdets Fordeling, som selve Overgangen til de moderne, mere intensive Driftsformer har en Tendens til at fremkalde. En stort videre Anvendelse af Tærskemaskinen, siger Goltz, kan let forrykke Arbejdsforholdene paa Landet paa en saadan Maade, at de vanskelig igen vil kunne ordnes. Og han er barnlig nok til at fraaade den videre Brug af den, undtagen hvor det er absolut nødvendigt.**).

*) Statistik des Deutschen Reichs, N. F. 112.

**) Goltz: Agrarwesen u. Agrarpolitik. S. 29.

Til disse anførte Momenter kommer endelig de dybt indgribende Forandringer, der fremkaldes derved, at Storindustrien i stigende Grad opløser Husflid og Husindustri, enten der saa arbejdes for det hjemlige Forbrug eller for det lokale Marked eller for en større Driftsherres Regning. Derved frigøres megen Arbejds-kraft, samtidig med at der stænges for Udvejen til mange Arbejdsmuligheder i industrielle Bierhverv, som tidligere stod aaben. — Det er da disse samvirkende Faktorer, der indeholder den sande Forklaring af Op-løsningen af Arbejdsforholdene paa Landet, og at en forhøjet Agrarbeskyttelse skulde øve nogen nævneværdig Indflydelse som Modvægt over for disse dybtvirkende sociale Aarsager er ganske vist en Antagelse, der ingen Sandsynlighed har for sig.

Forøvrigt er det klart nok, at det just omtalte, af tyske Forfattere for Tyskland paapegede Forhold i og for sig ikke er specielt tysk. Fra Vest-Irland drager Mænd i Tusindvis bort til England som Landarbejdere fra Vaar til Høst er forbi. I Sverige føles de samme Vanskeligheder ved Arbejdsforholdene, som knytter sig til den mere udprægede Periodicitet i Efterspørgselen efter Arbejde inden for Landbruget*), og der er ingen Tvivl om, at den samme Tendens kan spores i Forholdenes Udvikling i vort eget Land.**)

To Ting var der, som ved den tyske Agrarbeskyttelse uvilkaarligt maatte fange Opmærksomheden: de stærkt stigende Toldsatser og den Forskydning,

*) Fahlbeck: Die ländliche Arbeiterfrage in Schweden (i Hasbach's: Die englischen Landarbeiter und die Einhegungen, S.408).

**) Jfr. min Afhandling: Den danske Husmand (i Statsvetenskaplig Tidskrift. 1904. S. 65).

der efterhaanden finder Sted i deres Motivering, de større Opgaver, som de angives at skulle tjene. Der maa i dette ligge nogen Trøst for dem, der maa bære Trykket: de kan jo gøre det med den Bevidsthed, at de Formaal vokser, for hvis Skyld de større Ofre bringes og forlanges. — Eller er det saa, at Formaalet og Opgaverne er mindre omfattende end de udgives for at være, og at det centrale i Bevægelsen alligevel er en mere og mere fordringsfuld Klassepolitik, saa det er gaaet som Schöffle udtrykte det: Bismarck musste den Agrarismus erst erwecken, Bülow vermag ihn kaum mehr zu zähmen. —